

BIJDRAGE

HARRY VAN VELTHOVEN

DE BREUK VAN DE ‘DAENSISTISCHE’ CHRISTENDEMOCRATIE MET HET KATHOLIEKE ESTABLISHMENT EN DE ‘KATHOLIEKE’ CHRISTENDEMOCRATIE 1893-1914

Weinig bewegingen zijn zo bestudeerd als de daensistische beweging. De wetenschappelijke versnelling kwam er door de publicaties van Karel Van Isacker in 1959 (herziene druk in 1965) en van Lode Wils in 1969.¹ Tussentijds resulteerde dat in mooie syntheses zoals de catalogoog bij een tentoonstelling in 1981² en een historiografisch overzicht van Frans-Jos Verdoodt in 1980 in *Wetenschappelijke Tijdingen*. Toen al wees Verdoodt op de noodzaak om een bestaande beeldvorming te corrigeren, zowel geografisch, chronologisch als inhoudelijk. De term ‘daensisme’ verengde de beweging tot de pragmatische vleugel van de gebroeders Daens in Aalst en tot de Antwerpse afdeling. Daarnaast bestond een radicale vleugel, het ‘plancquaertisme’, die even sterk stond in de arrondissementen Aalst en Brussel en die de provincies Oost- en West-Vlaanderen beheerste. Daarnaast onderscheidde hij nog een ‘fonteynisme’, naar het in 1912 in Brugge verkozen parlamentslid Florimond Fonteyne. Beide vleugels botsten met elkaar over finaliteit en strategie van de beweging. De pragmatici hoopten op een integratie of reïntegratie in het katholieke kamp. De radicalen opteerden voor niet-integratie en de uitbouw van een zelfstandige partij. Dat geraakte vermengd met de politieke inschatting van het conflict tussen priester Daens en de kerkelijke overheid. Een langdurige impasse was het gevolg. Qua periodisering moest men het verhaal van deze ‘daensistische christendemocratie’ dan weer verlengen tot 1925 of zelfs tot

— 1 K. Van Isacker, *Het daensisme 1893-1914*, Antwerpen, 1965; L. Wils, *Het daensisme. De opstand van het Zuidvlaamse platteland*, Leuven, 1969.

2 R. D’Haese (red.), *De daensistische beweging*, Aalst, 1981.

1936, de voorgeschiedenis kon men naar 1885 verplaatsen.³ Gebaseerd op zijn doctoraal proefschrift, publiceerde Verdoodt in 1993 een heldere analyse: *'De zaak-Daens. Een priester tussen Kerk en christen-democratie'*. Vijf jaar later bevestigde hij met een knap lemma in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* zijn reputatie als de belangrijkste historicus van de daensistische beweging.⁴ Recentelijk kwam hij nog eens terug op de fascinerende figuur van Hector Planquaert.⁵ Intussen hadden het boek van Louis Paul Boon (1971), de film van Stijn Coninx (1992) – daarna de musical (2008) – voor de doorstroming naar een zeer breed publiek gezorgd en het conflict in het collectieve geheugen verankerd. Volgens Verdoodt wakkerde deze popularisering opnieuw de Daensmythe aan, waarbij hij verschillende fases van ideologische recuperatie onderscheidde.⁶

Verder onderzoek naar plaatselijke/regionale geschiedenis gepaard aan de zienswijze *from below* blijft nodig.⁷ Deze bijdrage wil echter de betekenis en de specificiteit van de daensistische beweging vanuit een bredere politieke context bekijken en toetsen aan het resultaat van de machtsstrijd van christendemocraten en katholieke flaminganten in België, waarover mijn jongste boek gaat. Verdere referenties vindt men daar.⁸ Mijn analyse betreft drie thematische aspecten: de decennialange succesrijke weerstand van de conservatieve katholieke machtselite en de mislukte parlementaire doorbraak van de christendemocratie in Vlaanderen, de verwijdering tussen 'katholieke christendemocratie' en 'daensistische christendemocratie', de aparte positie en de voorhoederol van de daensistische beweging.

3 F.-J. Verdoodt, 'De historiografie van de daensistische beweging', in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 39, 1980, nr. 2, pp. 65-90; zie ook F.-J. Verdoodt, 'Omtrent de daensisten: achtergronden en wortels van de mythe-vorming', in: *Vlaanderen morgen*, 1982, nr. 4, pp. 15-29 en F.-J. Verdoodt, *Het Loon van de Werkman. Christenen en katholieken in België ten tijde van Rerum Novarum*, Gent, 1991.

4 F.-J. Verdoodt, *Daensistische beweging*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (NEVB), Tiel, 1998, pp. 845-856.

5 F.-J. Verdoodt, 'Hector Planquaert: daensistisch politicus voor, tijdens en na Daens, activist, geboren dissident', in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 72, 2013, nr. 3, pp. 253-271.

6 F.-J. Verdoodt, 'Hoe Louis Paul Boon, bewust en onbewust, de Daensmythe aanwakkerde. Historische reflecties bij de sociaalhistorische roman "Pieter Daens"', in: *Brood & Rozen*, 2010, nr. 4, pp. 76-83.

7 Zie onder meer J. De Kegel, *De pijn daensist te zijn*, Haaltert, 2014.

8 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièreisten. De opstand van christendemocraten en katholieke flaminganten 1890-1914*, Kalmthout, 2014; zie ook H. Van Velthoven, *De daensistische beweging. Achtergrond en profiel* (1989), in: H. Van Velthoven, *Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten. Een selectie uit 35 jaar wetenschappelijk onderzoek*, Brussel, 2011, pp. 231-246.

1. DE WEERSTAND VAN HET KATHOLIEKE ESTABLISHMENT TEGEN VERAN- DERING. HOE DE CONTESTERENDE BEWEGINGEN INDAMMEN?

DE CONSERVATIEVE KATHOLIEKE MACHTSELITE

De democratisering van het kiessysteem, de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht voor mannen in 1893 en van de evenredige vertegenwoordiging in 1899, belette niet dat homogene katholieke regeringen van 1884 tot 1914 een parlementaire meerderheid behielden. Wat veranderde dit echter aan de machtsverhoudingen binnen de katholieke partij? In 1893 werd de conservatieve cijnselite immers geconfronteerd met een opstand van de katholieke middenklasse, die zich profileerde als de spreekbuis van een miljoen nieuwe kiezers. Het ging om de ontvoogdingsstrijd én van een nationale christendemocratie én van een regionaal katholiek flamingantisme. Deze subtilites eisten de democratisering van de tot dan vrij gesloten conservatieve kiesverenigingen en hun erkenning als deelgroepen op een gezamenlijke katholieke lijst met eigen kandidaten en een eigen deelprogramma; desnoods werd met scheurlijsten bedreigd. Om nationaal mee te tellen, moesten ze drie machtsniveaus doorbreken: in de kiesarrondissementen (41, vanaf 1900: 30) op de katholieke lijst geraken, in het parlement verkozen geraken, in de regering geraken. Dat laatste was een noodzaak. Moderne partijen bestonden immers nog niet, zodat de regering in feite tegelijkertijd als partijleiding fungeerde. Voor de katholieke cijnselite kwam het er dus op aan haar politieke monopolie in de kiesverenigingen, beheerst door

- > Staatsieportret Charles Woeste, s.d.
[ADV, VFA 262]

petits comités, veilig te stellen. Vooreerst is een nuancering op zijn plaats. Die elite was niet homogeen, zoals bleek uit de tweestrijd tussen Woeste en Beernaert. Deze laatste had als regeringsleider het algemeen meervoudig stemrecht voor mannen binnen de katholieke meerderheid geforceerd, verdedigde later de christendemocratie in Brussel, bemiddelde bij de kwestie Daens, werd een soort van peetvader voor de jonge christendemocratie in de Kamer (zonder lid te zijn van de groep). Na het aftreden van Beernaert in 1894 was Woeste echter steeds meer op de voorgrond getreden als *le chef de la droite*. Hij was voorzitter van de conservatieve federatie (een los verband van cijnselites), woog zwaar op de parlementaire besluitvorming, behoorde tot de kleine kring van 'ministermakers', toonde zich een onverzoenlijke tegenstander van de christendemocratie en van het katholieke flamingantisme.

POLITIEKE UITGANGSPUNTEN EN STRATEGIEËN:

Zoals in het verleden en tijdens de schoolstrijd (1879-1884) had de 'partij' behoefte aan *unité*, aan één leiding en één programma, en niet aan een *union* van groepen. Bijgevolg kon van politieke machtsdeling in de kiesarrondissementen geen sprake zijn. Andere deelgroepen mochten niet worden erkend en moesten zo veel mogelijk van

de lijsten worden geweerd, zonder compromissen, ook al omdat hun gekozenen een potentieel gevaar voor de conservatieve katholieke regering werden.

Catholique avant tout moest aan alle discussies een einde maken. De strijd tegen de antiklerikale vijand en de bescherming van de belangen van de Kerk duldden geen verdeeldheid over 'bijkwesties'. Dat ging gepaard met de *framing* van dissidente organisaties en personen als 'scheurmakers en carrièristen', als slechte katholieken. Daarvoor was de steun van het episcopaat en van de Kerk nodig.

< Kerk en Staat, een klein gezin dat niet wil scheiden, anti-klerikale spotprent 1887. Uit: J. Billiet (red.), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming*, 1988. [ADVN, VV 40.6]

Deze principiële afwijzing was gemakkelijker in kleinere en agrarische kiesarrondissementen, maar veel moeilijker in grotere en verstedelijkte arrondissementen, waar ook de oppositie sterk stond en bij onbuigzaamheid tot 1900 alle zetels dreigden verloren te gaan.

In de kiesverenigingen ontwikkelden de zetelende elites verschillende beheersingsstrategieën naargelang van de uitdaging. Men kon vrijblijvende verkiezingsbeloften doen: “zoals altijd zullen we de ‘rechtvaardige eisen’ van arbeiders en Vlamingen verdedigen”. Men kon een zetelende kandidaat als ‘volksgezinde’ vertegenwoordiger (Janssens in Sint-Niklaas, De Broqueville in Turnhout) laten aanduiden. Als men van andere deelgroepen toch eigen kandidaten moest aanvaarden, kon men zo veel mogelijk de controle behouden via de oprichting van superviserende comités en varianten van afhankelijkheid, zoals in Gent, Antwerpen en Brussel, een proces van uitstoting en integratie.

DOMINANTE MAATSCHAPPIJVISIE, WAAROVER DE REGERING MOEST WAKEN:

Het liberale vrijheidsparadigma op sociaaleconomisch en taalkundig gebied. God had de ongelijkheid in de samenleving gewild en de elite ontleende daaraan haar natuurlijk recht om te heersen. Sociaaleconomisch kwam de vrijheid van arbeid neer op een contractuele relatie tussen een individuele werkgever en een individuele werknemer. Vandaar dat de machtselite op sociaal gebied zo lang mogelijk aan het marktfundamentalisme vasthield, het coalitieverbod voor arbeiders instelde en dit slechts node versoepelde. Ze wees staatsinterventie en een corrigerende sociale wetgeving zo lang mogelijk af. Op taalgebied bevestigde de taalvrijheid de dominante positie van het Frans als enige hoge statutariaal.

De schrik voor het dominoprincipe. Toegevingen op het basisprincipe zouden een precedent scheppen en een dijkbreuk veroorzaken. Op sociaal gebied verzette ze zich bijgevolg tegen een maximale arbeidsduur. Op politiek gebied bleef ze gekant tegen persoonlijke dienstplicht, leerplicht en enkelvoudig stemrecht. Volgens Woeste zou men na gelijke plichten immers ook gelijke rechten eisen. Dezelfde cascadevrees gold voor de taalwetgeving.

Het streven naar behoud van de culturele hegemonie via culturele stereotypes: de onderdanige Vlaamse boer en de goede werkman die in hun lot berustten en op God vertrouwden, *les enfants dociles* in contrast met *les classes dangereuses* (de revolutionaire en brandstichtende socialisten), *le flamand raisonnable* in tegenstelling tot de fanatieke flamingant, het katholieke platteland en de kleine(re) steden versus ontworpen industriële gebieden en grote steden.

HOUDING VAN ROME EN VAN HET BELGISCHE EPISCOPAAT

De Kerk zag het als haar zending om de katholieke sociale groepen bij elkaar te houden. De politieke eenheid moest een meerderheid in het parlement waarborgen en een katholieke regering die haar belangen behartigde. In feite waren de bisschoppen ten opzichte van de christendemocratie verdeeld, zij het dat de Vaticaanse benoemingen na 1894 voor een conservatieve dominantie zorgden. Driemaal zouden ze echter gezamenlijk stelling nemen. Eerst, in 1895, op het niveau van het kiesarrondissement.

LES

Corbeaux

Rédaction et Administration :
RUE THIÉFRY, 18 — BRUXELLES

Les abonnements sont reçus aux MESSAGERIES DE LA PRESSE
20, rue du Persil, Bruxelles. — Téléphone 1014.

La Chrétienne entente du Parti clérical

L'union du parti catholique est un gage
des victoires futures.

(Les journaux cléricaux.)

— Espèce de veau à cinq pattes! Singe malade! Résidu d' cagot! Scramouilleback !.
Croyez-vous que je vais m'abaisser jusqu'à m'eng... avec vous!...

Scheurlijsten à la Daens werden verboden, wat *de facto* de conservatieve dominantie bestendigde en het belangrijkste wapen tegen de conservatieven wegnam. Daarna volgden twee interventies op regeringsniveau, omdat de bisschoppen bij een geslonken parlementaire meerderheid de val van de conservatieve regering wilden verhinderen. In december 1904 poogden ze via een dictaat de christendemocratie in het parlement en daarbuiten politiek monddood te maken. In september 1906 zochten ze via de beruchte Bisschoppelijke Onderrichtingen de katholieke Vlaamse beweging aan het kerkelijke gezag te onderwerpen door een gedeeltelijke vernederlandsing van vakken in het katholieke secundair onderwijs te verhinderen en zo ook een Nederlandstalige universiteit onmogelijk te maken. Tweemaal zou het episcopaat moeten inbinden. Daarnaast beschouwde het ook vele andere politieke thema's (persoonlijke dienstplicht, leerplicht, verdere democratisering van het stemrecht) aan haar herderlijk gezag onderworpen en woog het zwaar op de politieke agenda.

POLITIEKE BALANS. DE MISLUKTE PARLEMENTAIRE DOORBRAAK VAN DE CHRISTENDEMOCRATIE IN VLAANDEREN

Tussen 1894 en 1900 behaalde de katholieke partij via het systeem van absolute meerderheid alle 72 zetels in Vlaanderen en alle 18 zetels in het kiesarrondissement Brussel (samen 90 van de 104 katholieke zetels: een meerderheid van 56 zetels in de Kamer, oplopend tot 72 in 1898). De conservatieve cijnselite had de democratisering overleefd. In Vlaanderen telde men maar 5 notoire christendemocraten op 72 (7%) onder wie 3 nieuwelingen (2 Gentenaars en priester Daens), naast Helleputte (1889) en Janssens (1892); in Brussel 4 op 18; in Wallonië niemand. Dat gaf een kerngroep van een tiental gekozenen. Na de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1900 behield de christendemocratie een tiental gekozenen, maar met intern grote verschuivingen: in Vlaanderen nog slechts 2 op 54 zetels (4%), in Brussel 3 op 8 (37%) en in Wallonië ditmaal 5 op 24 (21%). Kortom, tot 1907 bleef de oude katholieke machtselite de regeringsmacht monopoliseren. Het algemeen meervoudig stemrecht voor mannen bracht daarin weinig verandering. Christendemocraten en ook katholieke flaminganten waren niet vertegenwoordigd.

^ Paul de Smet de Naeyer, regeringsleider van 1896 tot 1907.

Uit: *Belgique indépendante. Chronique* (1987).
[ADVN, VC 2586]

< De christelijke verstandhouding binnen de katholieke partij, antiklerikale spotprent, 1904.

Cover *Les Corbeaux*, 21 augustus 1904.

[Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen, cat.nr. B 182521]

Beide bewegingen kenden een gelijkaardige evolutie en hadden weinig invloed op het beleid. Er was geen plaats voor 'bijkwesties' die voor verdeeldheid zorgden. De instroom van Vlaamsgezinde christendemocraten in de Kamer is er dan ook niet gekomen. Bekijkt men overigens het profiel van de twee in Vlaanderen gekozen christendemocraten, dan was Helleputte van de tien leden van de kerngroep sociaal en politiek de meest conservatieve, terwijl de Gentenaar Verhaegen een verstokte tegenstander van de Vlaamse eisen werd. Even opvallend is het opmerkelijke parallelisme met de socialistische aanwezigheid. In 1900 bestond die fractie uit 3 Vlaamse, 5 Brusselse en 23 Waalse socialisten. In de Kamer zetelden dus ongeveer even weinig Vlaamse christendemocraten en socialisten, wat correspondeerde met de ongelijke economische ontwikkeling in België.

Vanuit die context kan men de daensistische beweging beter beoordelen: het succesverhaal in Aalst (op eigen kracht één zetel in 1894, behoud ervan met een korte onderbreking tot 1914), een tweede zetel van 1902 tot 1906 in Brussel en in 1912 in Brugge, in 1914 het nipt missen van een derde zetel in Aalst. Evenzo kan men de evolutie in alle afdelingen nog eens toetsen.

2. HET TOENEMENDE ISOLEMENT VAN DE 'DAENSISTISCHE' CHRISTENDEMOCRATIE

POLITIEKE POLARISERING IN AALST. EEN VOORBEELD STELLEN

Aanvankelijk week de machtsstrijd in Aalst niet zoveel af van die in een aantal andere kiesarrondissementen zoals Gent, Brussel, Luik en Verviers. De contesterende groepen wilden als subgroep op een gezamenlijke katholieke lijst worden erkend. Zij beriepen zich op de honderdduizenden nieuwe kiezers en hun belang in de strijd tegen het socialisme. Toch vertoonde de Aalsterse situatie een aantal opvallende kenmerken. Het initiatief was uitgegaan van een aantal Vlaamsgezinde intellectuelen en plattelandsnotabelen uit Ninove (de 'Roelanders'), die met Hector Plancquaert en de Zuid-Vlaamse Sprekersbond samenwerkten.

- > Portret van Adolf Daens met papierrol in de hand, 1894. [ADV, VFA 5466]

Deze leken kregen contact met de gebroeders Daens. Al in 1893 resulteerde dat in de oprichting van een eigen partij – hoe rekbaar dat begrip ook nog was –, de Christene Volkspartij, met een plattelands- en een stedelijke vleugel, beschikkend over massa-bladen. En er stond een priester op de lijst. Vanwege het kiessysteem en de alfabetische volgorde tot 1900 stond priester Daens zelfs als eerste gerangschikt, gevolgd door twee Roelanders en Plancquaert. In het katholieke Vlaanderen betekende dat een enorme troef en het deed een kerkelijke goedkeuring vermoeden.

De oppositie was zwak, zodat de vier Kamerzetels hoe dan ook in katholieke handen zouden blijven. Het draaide vooral uit op een confrontatie tussen twee katholieke lijsten. Met een onverwacht gevolg. Voor twee zetels bleek een ballotering nodig, waarna én Woeste (*'je me sens mortellement blessé'*) én priester Daens verkozen werden. Voordien was een daensistisch compromisvoorstel om een tweede stemronde te vermijden, afgewezen. Bovendien had Woeste de steun gekregen van vier Vlaamsgezinde coryfeeën: enerzijds de Antwerpenaren Coremans en Heuvelmans, anderzijds Helleputte en Vliebergh. Het zou de oprichting van een daensistische afdeling in Antwerpen helpen bevorderen.

Men moet trouwens verder kijken dan de Aalsterse situatie. De machtsstrijd had een nationale dimensie en diende als rolmodel. Enerzijds werd aangetoond dat een autonome lijst succesrijk kon zijn, wat de oprichting van afdelingen in heel Vlaanderen verder stimuleerde; anderzijds zou het episcopaat kort daarna scheurlijsten verbieden en werd snel duidelijk welke vervolging dergelijke 'schismatieke' lijsten te wachten stond.

EEN VIERDE AUTONOME PARTIJ

Tussen 1895 en 1900 voltrok zich de verzelfstandiging van de daensistische beweging tot een autonome partij. De bruggen met het episcopaat, met de katholieke partij en met de katholieke christendemocratie geraakten opgeblazen.

De kerkelijke veroordelingen van priester Daens, onder druk van vele politieke actoren, regen zich aan elkaar, waardoor de hele beweging in een disciplinair conflict werd meegesleurd. Tussendoor zochten vooraanstaande katholieke leiders als Beernaert en Brusselse christendemocraten naar een uitweg, met steun van bisschoppen die het ultra-conservatisme van Woeste afwezen. Zonder veel succes. In 1896 en 1897 mislukten de pogingen om Daens als volksvertegenwoordiger te vervangen door een gematigde figuur. Zo werd onder meer de naam genoemd van Herman De Baets, broer van de secretaris van het bisdom. *In fine* stuitte het op de onverzoenlijkheid van de conservatieven en een veto van Woeste. Men kan zich afvragen hoe het mits een akkoord verder zou gelopen zijn met de daensistische beweging, maar dat behoort tot de *'what if history'*. Het vervolg is bekend. Priester Daens stelde zich voor de verkiezingen van mei 1898 geen kandidaat meer, maar hernam zijn politieke vrijheid in november van dat jaar. Kort daarna werd de suspensie, het verbod de Heilige Mis op te dragen, bekend gemaakt; in oktober 1899 werd hem geboden het priesterlijk habijt af te leggen. In 1898 ging de daensistische zetel in Aalst verloren, maar die werd in 1900 heroverd en bleef bewaard tot 1914. Titularis werd Aloysius De Backer, die na zijn overlijden in 1904 door Pieter Daens werd opgevolgd. Priester Daens werd volksvertegenwoordiger voor het kiesarrondissement Brussel voor de periode 1902-1906, na een mislukte poging

in 1900. Daarbij moet men opnieuw de betekenis van priesters als symboolfiguren beklemtonen. Priester Daens baande de weg in 1894, zorgde voor een tweede zetel in Brussel in 1902, wat ook priester Fonteyne in Brugge deed in 1912.

Rond 1900 kwam het ook tot een definitieve breuk met de 'katholieke christendemocratie'. Binnen de Belgische Volksbond, als organisatie de voorloper van de Belgische christendemocratie, was een crisis ontstaan na de goedkeuring in het parlement van 'vier' in plaats van drie stemmen voor mannen met het oog op de gemeentelijke verkiezingen (nog een bijkomende stem tegen de socialisten). Bij de eindstemming had

^ Antoine Pottier, s.d.
[ADV N, VNE 19]

van de christendemocraten alleen nog priester Daens tegengestemd, de Gentse en Brusselse christendemocraten voor. Daarop dreigde een splitsing in de Volksbond. De Waalse industriële afdelingen, nog niet vertegenwoordigd in het parlement, wilden een radicale 'volksbondpartij' en geen aanhangsel van de conservatieven, terwijl het ook in Brussel en in Gent rommelde tegen de zogenaamde 'gedomesticeerde christendemocraten'. De Waalse priester Antoine Pottier nam de leiding van het verzet. Hij contacteerde de dissidente organisaties uit Wallonië, Brussel en Vlaanderen en sprak ook de daensistische organisaties aan. In september 1896 trad een aantal ervan toe tot de Volksbond, waar ze de radicale vleugel versterkten.

Twee evoluties maakten dat ongedaan. Binnen de daensistische beweging kwam het tot de al vermelde botsing tussen twee vleugels. De gematigde strekking-Daens hoopte nog steeds op een strijd binnen de katholieke partij en tot in 1898 zou priester Daens in de Kamer het bestaan van een daensistische partij ontkennen. De radicale en antiklerikale strekking-Plancquaert wilde echter de snelle uitbouw van een zelfstandige partij, de bundeling van de afdelingen,

gericht op confrontatie en zonder verzwakking van de sociale en politieke actie. Begin 1897 stichtte ze een Vlaamsch-Christene Volkspartij, in feite een concurrent voor de Belgische Volksbond in Vlaanderen. Dat gaf de voorzitter van de Volksbond, de Gentenaar Arthur Verhaegen, de kans om de aangesloten daensistische groepen buiten te gooien. Al in 1895 had hij bij de kerkelijke overheid aangedrongen op strenge sancties tegen de grootste onruststokers: de priesters Pottier, 'le vrai chef des séparatistes' met grote invloed op Waalse en Brusselse topfiguren, en Daens (later werd zijn organisatie omschreven als 'formant l'extrême gauche de la Ligue'). De uitsluiting voltrok zich tijdens een woelige vergadering van de Volksbond in september 1897, tot grote verontwaardiging van de radicale vleugel, maar zonder verder gevolg. Ondanks

de bescherming van zijn bisschop Mgr. Doutreloux, zou ook Pottier met zijn politieke activiteiten moeten stoppen. Daarmee was de linkervleugel binnen de Volksbond onthoofd. Vanaf dan manoeuvreerde Verhaegen, *'comme un bon papa'*, de Volksbond, naar een apolitieke en klerikaal onderdanige, van bovenuit geleide organisatie, de beheerste democratie.

Na de nieuwe kerkelijke straffen haakten andere radicale groepen af. In december 1898 bleven ze afwezig tijdens het kerstcongres van de Vlaamsch-Christene Volkspartij, waar priester Daens tot nieuwe voorzitter werd gekozen. Toen deze tijdens de verkiezingen van 1900 in het kiesarrondissement Brussel met een eigen lijst opkwam, betekende dat electorale concurrentie voor de in 1896 op een katholieke lijst gekozen christendemocraten Carton de Wiart en Renkin. Daarmee voltrok zich de breuk met de laatste en nauwste bondgenoten.

In het parlement kwam een geïntegreerde christendemocratie tegenover een oppositionele daensistische beweging te staan. Deze laatste hoopte dankzij de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1900 genoeg mandaten te halen om politiek scheidsrechter tussen twee blokken te worden, maar de partij behaalde nooit meer dan twee zetels en bleef een ingedamd fenomeen, ook al vanwege een aanslepende interne verdeeldheid. Alleen in 1910 herleefde even de hoop.

3. DE RADICALISERING EN DE VOORHOEDEROL VAN DE DAENSISTISCHE BEWEGING

De strekking-Plancquaert had het dus gehaald en de gematigde vleugel sloot zich tegen wil en dank aan. Geïsoleerd en niet meer afgeremd door de nood aan een compromis radicaliseerde de hele beweging qua zelfdefiniëring, qua programma, qua bondgenoten, terwijl een aantal gematigde leiders de beweging verlieten.

ZELFDEFINIËRING. In de Kamer noemden ook de gebroeders Daens zich voortaan "vrije en onafhankelijke christendemocraten", niet gedomesticeerd, niet aan banden gelegd, niet aan de conservatieve partij onderworpen, gekant tegen een katholieke regering *"parce qu'il est conservateur, réactionnaire et antidémocratique ... parce qu'il abuse de la religion pour défendre sa politique conservatrice ... et pour maintenir tous les abus et tous les privilèges du capitalisme, qui constituent le mal et le désordre social ... parce que le gouvernement et sa majorité reposent sur le mensonge, sur l'injustice et sur la fraude"* (priester Daens op 26 april 1904). Die laatste beschuldiging viseerde de electorale fraude naar aanleiding van het algemeen meervoudig stemrecht. De vele criteria vergemakkelijkten het bedrog bij het opmaken van de kiezerslijsten. Het zou tot 1910 duren eer de Kamer een aantal handelingen strafbaar stelde zoals het verlenen van meer of minder stemmen.

Tegelijkertijd werd de kerkelijke overheid gehékeld, die de kerken liet misbruiken voor politieke preken en aanvallen op politieke tegenstanders. De hypocrisie van de katholieke bourgeoisie werd aan de kaak gesteld. Zij eiste blinde gehoorzaamheid aan de bisschoppen zolang die haar privileges verdedigde, maar dreigde met financiële

^ De pseudo-eendracht van de katholieke partij, antiklerikale spotprent, 1904.

Woeste, met karwats, kijkt toe hoe priester Daens en Carton de Wiart elkaar bevechten. [ADV N, VPA 160]

boycot van de katholieke werken als ze haar zin niet kreeg. Vlak voor 1914 zou pater Rutten, die de basis legde voor de christelijke vakbeweging, een gelijkaardige argumentering ontwikkelen. Een onverschillige en vijandige katholieke burgerij zou men noch door principes, noch door pauselijke encyclieken overtuigen, maar alleen door het argument van het eigenbelang en het grotere socialistische gevaar.

De voormalige christendemocratische bondgenoten werden eveneens hard aangepakt. Het begrip 'gedomesticeerde christendemocratie' werd uitgebreid tot de zich aanpassende christendemocraten en vooral de voormalige Brusselse radicalen, die deze benaming in 1895 hadden gelanceerd. Zij werden ervan beschuldigd hun oorspronkelijk programma te verloochenen. In de Kamer kwam het tot scherpe weder-

zijdse en kwetsende verwijten. Een karikatuur geeft dat treffend weer: een grijnzende Woeste kijkt toe op een tweegevecht tussen priester Daens en Carton de Wiart.

Daarbij moet men de stelling relativeren dat de 'makkere' christendemocratie zich in de schaduw van de daensistische beweging kon ontwikkelen. Tot 1905 kon Woeste haar officiële erkenning door het episcopaat verhinderen. Rond 1900 was Verhaegen ondanks alle toegevingen de wanhoop nabij. Hij dacht eraan om ontslag te nemen als voorzitter van de Belgische Volksbond. Als piste verwees hij zelfs even naar het daensistische voorbeeld: *"obtenir par force que l'on ne peut obtenir par amour"*. De mislukte demarche van Rome en het Belgische episcopaat om de christendemocratie in december 1904 via een dictaat politiek te kortwieken en tot onderdanigheid aan de conservatieve regering te dwingen, kwam al ter sprake. Na een parlementaire revolte krabbelde de kerkelijke overheid terug. Ditmaal erkende zij officieel de relatieve politieke autonomie van de christendemocratie, mits ze de katholieke regeringsmacht niet in gevaar bracht. Tegelijkertijd veroordeelde Rome nu ook openlijk de priesters Daens en Fonteyne. Toen de conservatieve regering in 1907 het principe van een maximale arbeidsduur in de steenkoolmijnen niet wilde aanvaarden, werd zij ten val gebracht en werden christendemocraten in de regering opgenomen. Van de groep van elf zouden er tot 1914 vijf minister worden. Voor die promotie moesten ze een prijs betalen. Zo bleef het ministerie van Arbeid in conservatieve handen, bij vrienden van Woeste, waardoor ze machteloos stonden tegenover de gebrekkige toepassing van de nog beperkte sociale wetgeving. Overigens groeide ook de kritiek vanuit de opkomende christelijke arbeidersbeweging op die oudere generatie.

De vooroorlogse christendemocratie definiëren, is niet gemakkelijk vanwege de geïmpulsiviteit, de dynamiek van de beweging en de scheidingslijn rond 1900. Men is het er wel over eens dat het nog niet ging om een autonome christelijke arbeidersbeweging, die onder leiding van pater Rutten maar eerst vanaf 1904-1912 vorm begon te krijgen. Om het onderscheid met de daensistische beweging aan te duiden, hanteren historici een aantal begrippenparen: een radicale en een makkere christendemocratie, een zelfstandige-dissidente en een orthodoxe-gematigde christendemocratie, christendemocraten en katholieke democraten...

> Links: Arthur Verhaegen, mei 1900.

Uit: J. De Maeyer, *Arthur Verhaegen 1847-1917*, 1994. [ADV, VV 40.18]

Rechts: Georges Helleputte.

Uit: *Figures nationales contemporaines*, 1909. [ADV, VC 1943]

Mijn voorkeur gaat uit naar de benadering die Frans-Jos Verdoodt (1980) bij pater Scholl aantrof: het onderscheid tussen een 'daensistische' christendemocratie en een 'katholieke' christendemocratie. Men kan dan eveneens spreken van een niet geïntegreerde en een integreerende christendemocratie. In het parlement bestaat die laatste groep vanaf 1900 uit een informele kerngroep van zo'n elf volksvertegenwoordigers, die apart vergaderden en die het beleid van de conservatieve regering vooral sociaal wilden corrigeren. Dan nog is er een verschil tussen wat meer radicale Brusselse en Waalse leden enerzijds, Helleputte en Verhaegen anderzijds. Zo waren de twee Vlaamse volksvertegenwoordigers principieel gekant tegen de invoering van het enkelvoudig stemrecht. Dat druiste in tegen de door God gewilde ongelijkheid, voerde de brutale macht van het getal in en gaf de armen het recht om te beslissen over de belastingen van de rijken. In die zin waren ze nog steeds meer ultramontaanse corporatisten dan democraten. Vanaf 1912 draaide Verhaegen opportunistisch bij omdat de socialistische druk op de katholieke arbeiders onhoudbaar was geworden. Als het enkelvoudig stemrecht voor mannen onvermijdelijk werd, dan moest men het stemrecht voor vrouwen eraan verbinden, wat de katholieke partij opnieuw sterk zou bevoordelen. Vrouwen moesten daarom nog niet gaan zetelen en zeker niet ten koste van het huishoudelijk werk. Pieter Daens zou die tactische bijsturing, deze *'Realpolitik'*, veroordelen: *"Gij wilt het algemeen stemrecht voor de mannen niet en gij zoudt het uit konkelfoes aan de vrouwen geven!"*

PROGRAMMA. Het programma van de in 1893 te Aalst opgerichte Christene Volkspartij bleef eerder gematigd: niets over het algemeen stemrecht, geen persoonlijke dienstplicht, minder vergaande sociale eisen dan de strekking-Pottier, geen aandacht voor het 'coalitieverbod' voor arbeiders. In de Kamer verdedigde priester Daens het compromis van het meervoudig stemrecht, zonder de verslechtering ervan voor de gemeenten, zij het aangevuld met de evenredige vertegenwoordiging. Het regeringsontwerp (zoals de 4 stemmen) noemde hij *"antidémocratique, ultra-conservateur, et, quoi qu'on en dise, profondément réactionnaire"*. In 1897 was het programma van de Vlaamsch-Christene Volkspartij radicaler geworden en bevatte het onder meer het enkelvoudig stemrecht. Tijdens het kerstcongres van 1898 zette priester Daens als nieuwe voorzitter een stap verder. Hij deed een oproep om aan te sluiten bij de alliantie van liberalen en socialisten om enkelvoudig stemrecht en evenredige vertegenwoordiging te verkrijgen. Na 1900 verhardde de toon. Zeker na het overlijden in 1904 van Aloïs De Backer, die een autonome, maar antisocialistische koers bleef varen. De gebroeders Daens zagen dat anders. De beweging was een onafhankelijke partij geworden, die in godsdienstige aangelegenheden aan de zijde van de katholieken stond, maar die qua rechtvaardigheid noodgedwongen bij de antiklerikale oppositie moest aanleunen. Vanaf 1906 moest zij mee campagne voeren voor het realiseren van de 'democratische driehoek': enkelvoudig stemrecht, leerplicht en persoonlijke dienstplicht. Met nog deze uithaal van Pieter Daens. Als een vreemdeling in het parlement debatten en stemmingen over sociale eisen kon bijwonen, zou hij de indruk krijgen *"que les véritables chrétiens ne sont pas à droite, qu'ils sont de l'autre côté"*.

De confrontatie met de katholieke machtselite versterkte ook de verstrengeling van

radicale christendemocratie en radicale Vlaamsgezindheid, de twee pijlers waaruit de partij was ontstaan. In tegenstelling tot de these van Lode Wils mag men deze 'vervlechting'/'versmelting'/'osmose (wederzijdse doordringing) niet veralgemenen. Organisatorisch bleven christendemocratie en katholiek flamingantisme gescheiden bewegingen.

BONDGENOTEN. Kan men spreken van een progressieve frontvorming *sui generis*? In het afzwakken van de levensbeschouwelijke tegenstellingen is de daensistische beweging via de verdediging van een gezamenlijk programma het verste gegaan. Daarmee ontregelde zij de katholieke campagne, die liberalen en socialisten in Vlaanderen als 'volksvreemd' wilde brandmerken.

Bij zijn intrede in het parlement werd priester Daens door de rechterzijde niet als volwaardig lid aanvaard. Dat isolement werd tussen 1896 en 1898 even doorbroken, toen Carton de Wiart en Renkin verkozen geraakten. De sympathiebetuigingen kwamen vanuit antiklerikale en vooral vanuit socialistische hoek, zowel om tactische redenen (katholieke verdeeldheid, inhoudelijk parallellisme, wegbereider op het platteland) als uit respect voor de eenzame strijd. In december 1894 had Daens al laten weten dat hij met de socialisten grondige en dringende hervormingen van de samenleving wilde nastreven, hoewel hij bleef hameren op de levensbeschouwelijke en ideologische kloof met betrekking tot godsdienst en collectivisme. Vanaf 1900 viel een gelijkaardige visie op vele politieke problemen nog meer op. De scheldnaam 'groene socialisten' maakte deel uit van de katholieke propaganda.

Niettemin stond de beweging sinds 1894 voor een dilemma. Hoe ver kon men gaan in de samenwerking met de linkerzijde bij gemeentelijke en parlementaire verkiezingen, al dan niet uitmondend in kartelvorming met gemeenschappelijke lijsten (zeker bij een stelsel van absolute meerderheid en nog geen evenredige vertegenwoordiging), in het smeden van coalities? Hoe kon men electorale ankerpunten in de gemeenten vestigen? Moest men steun zoeken bij pragmatische liberalen op het platteland, waartoe heel wat pioniers uit de beweging zelf behoorden? De kwestie van het kartel zorgde mee voor een impasse tussen 1898 en 1904 en een crisis tussen 1904 en 1912, aangescherpt na de dood van priester Daens in juni 1907. Pieter Daens en Hector Plancquaert speelden de hoofdrol in elkaar bestrijdende kampen, met wisselende standpunten, afhankelijk van de politieke context en persoonlijke ambities. Dat hing ook samen met de houding tot de antiklerikale oppositie, een eventuele val van de regering en wat dan met het godsdienstige luik moest gebeuren. Te meer omdat vooraanstaande katholieke leiders na de verkiezingen van 1908 en 1910 op toenadering tot de daensistische beweging en de vorming van een katholiek blok aandrongen. De katholieke regering hield toen nog slechts zes zetels meerderheid over en beschikte in het land over geen meerderheid van stemmen meer. De leiders van de Volkspartij, ook Pieter Daens, hielden echter vast aan hun politieke onafhankelijkheid en de mogelijkheid om scheidsrechter te spelen.

DE VOORHOEDEROL VAN DE DAENSISTISCHE BEWEGING

In haar opstand tegen het katholieke establishment en het dwingende klerikalisme van het Belgische episcopaat beleed de daensistische beweging haar trouw aan het kerkelijke gezag wat het geloof en de godsdienst betrof, maar eiste zij de burgerlijke vrijheid voor stoffelijke en politieke kwesties. Anders geformuleerd, de scheiding tussen Kerk en staat moest veel verder worden doorgetrokken dan de zienswijze van het episcopaat. Zowel de geïntegreerde christendemocratie als het katholieke flamingantisme zou deze redenering tijdens een crisissituatie overnemen. Toen Rome en de Belgische bisschoppen in december 1904 via een dictaat de geïntegreerde christendemocratie politiek monddood wilden maken om de val van de conservatieve regering te verhinderen, revolteerden 25 katholieke volksvertegenwoordigers tegen die aantasting van de parlementaire prerogatieven en de aanslag op de Belgische parlementaire traditie. Ze weigerden zich te laten behandelen als een kudde schapen. Ze aanvaardden discipline inzake godsdienstige belangen, maar inzake burgerlijke kwesties alleen adviezen en geen bevelen. Twee jaar later, na de bisschoppelijke onderrichtingen van september 1906 onder de supervisie van de nieuwe aartsbisschop Mgr. Mercier, volgden katholieke flaminganten dit voorbeeld. Zij ontzegden het episcopaat het recht om doel en einde van de Vlaamse beweging te bepalen en het Nederlands in het katholieke onderwijs tot een eeuwig ondergeschikte rol te veroordelen. Ze zegden de gehoorzaamheid aangaande de Vlaamse kwestie op, deze beschouwend als een vrije burgerlijke kwestie. Een opstand die veel verder zou gaan dan die van de christendemocratie.

Het valt evenzeer op hoe ook de geïntegreerde christendemocratie en het katholieke flamingantisme, bij gebrek aan conservatieve toegeeflijkheid, voor essentiële eisen uiteindelijk ook bij liberale en socialistische medestanders steun moesten zoeken. De belangrijke democratische hervormingen voor de Eerste Wereldoorlog waren immers niet het gevolg van een consensus binnen de rechterzijde, zoals een bepaalde mythevorming doet geloven, maar van confrontatie.

In 1907 moesten de katholieke christendemocraten met de hulp van de oppositie de conservatieve katholieke regering ten val brengen om het dogma van het economische liberalisme te doorbreken en sociale correcties op het kapitalisme te verkrijgen. In 1909 werd de persoonlijke dienstplicht goedgekeurd via een wisselmeerderheid met de oppositie. In 1911 stelde de koning de invoering van de leerplicht als voorwaarde voor zijn goedkeuring van een katholieke onderwijswet. Aan de reactionaire kieswetgeving werd niet gesleuteld. Zelfs de uniformering ervan (gemeentelijk, provinciaal, nationaal), met behoud van drie stemmen en evenredige vertegenwoordiging, bleek onhaalbaar: *"l'unification de la droite"* was belangrijker dan *"l'unification des lois électorales"*. Die situatie werd onhoudbaar. Najaar 1914 had regeringsleider Charles de Broqueville een geheime nota klaar. Daarmee hoopte hij de rechterzijde via het stellen van de vertrouwenskwestie tot een nieuwe stap naar een meer gelijk stemrecht (nog geen enkelvoudig) te doen opschuiven. Dat gebeurde in samenspraak met de koning, terwijl in alle discretie oppositionele leiders over een nakende grondwetsherziening waren geïnformeerd.

Vanaf 1907 zagen de katholieke flaminganten in dat ze voor hun eisen binnen de rechterzijde geen meerderheid zouden halen, dat ze de steun van flaminganten uit de andere partijen nodig hadden, dat de Vlaamse kwestie een nationale kwestie moest worden en geen partijkwestie kon blijven. Het betekende de start van een pluralistische en systematische campagne voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit om zo Leuven onder druk te zetten.

In 1907 was de reactie van Pieter Daens dan ook begrijpelijk: *“Priester Daens werd een schurk en een schismatiek genoemd, toen hij in rechtvaardige zaken met de socialisten meestemde, en nu zien wij de geleerdste en welsprekendste katholieken met dezelfde socialisten stemmen, al moest door die stemming het katholieke ministerie vallen”*.

De Eerste Wereldoorlog zou voor ingrijpende democratische veranderingen zorgen. In 1919 werd het decennialange nagestreefde enkelvoudig stemrecht voor mannen afgedwongen. Het partijlandschap werd door elkaar geschud. Dat gold ook voor de daensistische beweging en het bevestigde een al aan de gang zijnde evolutie. Haar electoraat desintegreerde volgens de gelegde klemtonen. De arbeidersvleugel ging grotendeels over naar de socialistische partij. Een deel van het plattelandselectoraat keerde terug naar de gereorganiseerde katholieke partij die zich toen wel tot een standenpartij omvormde. Een ander deel wendde zich tot het Vlaams-nationalisme.